

Bernard Eric Jensen

'FRIHED I DE EUROPÆISKE KULTURER'
ANSKUET SOM ET HISTORISK TEMA*

Trykt i *nu og da*, nr. 1, 1986
Institut for historie, Danmarks Lærerhøjskole

W. Hogarth, John Wilkes, Esq., (1763)

Indledningsforedraget ved tværfagskurset
'Frihed i de europæiske kulturer'
i Ry d.21.-24.8.85.

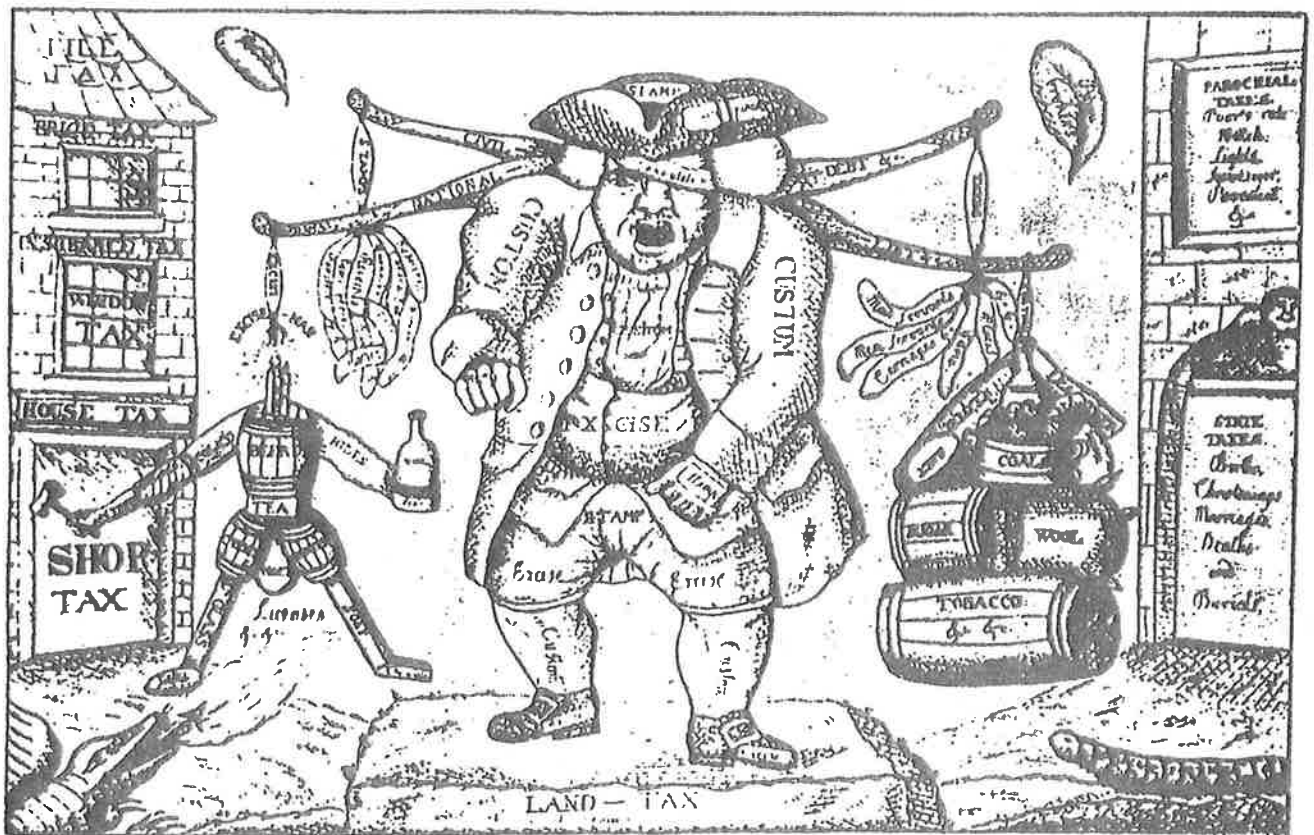
Kurset var arrangeret af Gym-sprogs teorigruppe

Vi er kommet til dette tværfagskursus for sammen at drøfte temaet: 'frihed i de europæiske kulturer'. Kurset har såvel et historisk som et didaktisk sigte: dels skal frihedsbegrebet behandles historisk, dels skal det overvejes, hvorledes temaet kan bruges til at styrke gymnasieskolens sprogfag som kulturfag. Den opgave, som jeg har fået til del, er at komme med en indledende historisk oversigt - d.v.s. opridse en baggrund eller ramme for de senere, mere dybdeborende analyser og diskussioner. Hvis jeg forstår min tildelte opgave derhen, at jeg skal skitsere de lange linier i frihedsbegrebets historie fra oldtid til nutid, så er opgaven på samme tid yderst vanskelig og forholdsvis enkel. Den kan siges at være vanskelig, fordi det selvfølgelig er umuligt at udskille hovedlinierne i et så rigt og mangfoldigt tema i løbet af et kort foredrag. Men set under en anden synsvinkel kan opgaven også siges at være rimelig enkel, fordi mange har allerede i tidernes løb gjort forsøg på at skrive frihedens historie. Af den grund findes der indtil flere skabeloner for en sådan oversigt - skabeloner, som jeg for så vidt kan udnytte og reproducere her.

Dette forhold betyder imidlertid, at vi indledningsvis må erkende, at selve temaet 'frihed i de europæiske kulturer' er en gammel, traditionsrig træver i en lærdomshistorisk sammenhæng. Jeg har derfor måttet overveje, om jeg skulle gå i gang med at bearbejde forhåndenværende skitser af frihedens historie, eller om jeg i stedet skulle forsøge at gribe det an på en anden, mere utraditionel måde. Af flere grunde har jeg valgt det sidste. Det følgende bliver derfor ikke en oversigt over nøglepunkterne i frihedsbegrebets historie fra oldtid til nutid. I stedet bliver det nogle historiske og kritiske overvejelser med udgangspunkt i selve temaets historie - altså det, historikere kalder temaets historiografi. Måske kan der være grund til at præcisere hvad, der skal forstås ved 'tema' i denne sammenhæng. Ikke enhver europæisk behandling af frihed udgør et relevant eksempel. Det bliver det først, når behandlingen af frihed - mere eller mindre direkte - knyttes til forestillinger om noget specifikt europæisk. Først vil jeg - i meget grove træk - skitsere, hvornår temaet dukker op, i hvilken sammenhæng det har

været placeret, og hvorledes det er blevet behandlet i tidernes løb. Til denne historiske skitse vil jeg så føje nogle kritiske betragtninger af relevans for en didaktisk refleksion over dette tema.

En begrundelse for den valgte tilgang er, at den bedre er egnet til at sætte et tværfagskursus som dette ind i sin rette historiske sammenhæng. Det er vigtigt, fordi uden oparbejdelsen af en historisk bevidsthed, kan et kursus om 'frihed i de europæiske kulturer' meget let gå hen og blive en utilsigtet reproduktion af overleverede traditioner. En anden begrundelse er, at denne tilgang lægger op til at diskutere nogle af de fordomme og faldgruber, der ofte har gjort sig gældende i behandlinger af temaet. Den tredje og sidste begrundelse er, at jeg dermed også vil få mulighed for at komme med et oplæg, der ikke kun har et historisk sigte, men tillige lægger op til en diskussion af nogle påtrængende didaktiske spørgsmål.

THE FREE-BORN BRITON OR A PERSPECTIVE OF TAXATION.

Karikaturtegning af Dent fra 1786.

Hverken fra oldtiden eller middelalderen, fra renaissanceen eller reformationstiden findes der - mig bekendt - skrifter, der kan siges at være struktureret omkring temaet 'frihed i de europæiske kulturer'. Dette betyder selvfølgelig ikke, at ordene 'fri' og 'frihed' ikke blev anvendt den gang. Det blev de, og det i flere forskellige sammenhænge. Disse termer indgik således som vigtige elementer i de politiske og juridiske sprog. At være fri betød f.eks., at tilhøre en gruppe, der havde visse grundlæggende rettigheder, som en anden gruppe helt manglede. Det vil med andre ord sige, at 'fri' her var modbegrebet til 'slave'. En anden grundbetydning viser sig, når enkeltpersoner, grupper eller institutioner fik tildelt eller gjorde krav på, hvad der benævntes 'friheder'. Her brugtes 'frihed' som et synonym for 'privilegium' - f.eks. skattefrihed betød, at man havde det privilegium ikke at skulle betale skat.

Ordene 'fri' og 'frihed' indgik ligeledes i datidens religiøse og filosofiske sprog. Når Paulus f.eks. i Galaterbrevet skrev: "I blev kaldet til frihed, brødre, kun må friheden ikke blive en anledning for købet" (Gal. 5,13), så har vi at gøre med et betydningsindhold, der adskiller sig fra de politiske og juridiske betydninger. For Paulus betød 'frihed', at de kristne gennem Kristus var blevet frigjort fra såvel syndens magt som den jødiske lov og var dermed ikke længere i dødens vold. I renaissanceen blev termen 'frihed' brugt til at bestemme - ikke det specifikt kristne - men selve menneskets egenart i modsætning til den lovbundne natur. Det var f.eks. tilfældet hos Pico della Mirandola i skriftet De hominis dignitate Oratio fra 1486. Modsætningen mellem en humanistisk-antropologisk frihedsforståelse og et paulinsk frihedsbegreb blev senere trukket skarpt op i fejden mellem Erasmus af Rotterdam og Luther om menneskets vilje var fri eller trælbunden. Paulus kunne dog tolkes på andre end Luthers måde. Tekststedet 'hvor Herrens And er, dér er frihed' (2. Kor. 3,17) gav navn til 'den frie ånds brødre' - en libertinsk vækkelsesbevægelse, der først dukkede op i det 13. årh., og som udgjorde en slags forløber for 'the Ranters' i det 17. årh.s England (1)

Disse få, spredte eksempler er blevet draget frem for at understrege, at 'fri' og 'frihed' meget længe kan siges at have fungeret som nøglebegreber i europæiske kulturer. Eksemplerne skal tillige

antydde, at disse ord blev benyttet i meget forskelligartede sammenhænge, og derfor har deres specifikke betydningsindhold været rigt faceteret. Afgørende i nærværende sammenhæng er imidlertid den konstatering, at selv om 'fri' og 'frihed' har været nøgleord i de europæiske sprog siden oldtiden, så er det først i det 18. årh., at analyser struktureret omkring temaet 'frihed i de europæiske kulturer' begyndte at dukke op.

Jeg vil ikke her forsøge at skitsere alle de økonomiske og sociale, de politiske og kulturelle forhold i det 18. årh.s Europa, der måtte behandles, hvis der skulle søges en forklaring på, at vort tema netop dukker op på dette tidspunkt. Jeg vil kun nævne to forhold: det ene sproghistorisk, det andet ideologihistorisk, fordi de - for mig at se - har en særlig betydning i vores sammenhæng.

Det var i overgangsperioden fra det 18. til det 19. årh., at europæiske intellektuelle begyndte at bruge centrale politisk-sociale ord i deres kollektivsingularform. Fra at tale om 'historier' gik man over til at tale om 'historien', 'fremskridt' i flertal blev udskiftet med den bestemte entalsform 'fremskridtet', fra 'revolutioner' gik man over til at bruge 'revolutionen'. Tilsvarende med ordet 'frihed'. Her begyndte man ligeledes at gå over til at bruge det som kollektivsingular, altså 'friheden'. Mange var sig bevidste, at dette repræsenterede et klart kontinuitetsbrud i forhold til tidligere tiders sprogbrug. I den politisk-ideologiske kamp modstillede man derfor kollektivsingularet 'friheden' med tidligere tiders politiske 'friheder' for at understrege, at den frihed, som man krævede og kæmpede for, udgjorde noget radikalt nyt. Jeg skal her blot komme med to ultra korte eksempler herpå. Det første er Seume's aforisme fra 1806:

"Wo man von Gerechtigkeiten und Freiheiten redet,
soll man durchaus nicht von Gerechtigkeit und Freiheit reden."

Det andet er Glassbrenners programformulering fra 1844:

"Mit den alten Freiheiten ist's vorbei;
Die Freiheit muss uns werden" (2)

Den om sig gribende brug af kollektivsingulærer repræsenterer ikke blot en cæsur i sproghistorien. Den udgør tillige et ideologihistorisk vendepunkt. I en europæisk sammenhæng fik 'friheden' således en ganske ny status i de politisk-ideologiske magtkampe fra begyndelsen af det 19. årh. Efter dette tidspunkt følte stort set enhver styreform og ideologi sig nødsaget til at retfærdiggøre sig i forhold til dette begreb. Med andre ord: 'frihed' var hermed blevet et ideologisk legitimationsbegreb for konservative såvel som liberale, radikale såvel som socialister. (3)

DIE NEUE FREIHEIT BEIM SPAREN UND BAUEN.

Mit BHW 2000 komme ich schnell zum winterfesten Haus.

Denn das BHW hat als erste Bausparkasse die Teilbausparsumme eingeführt.

Damit habe ich die Möglichkeit, schnell mein Haus winterfest zu machen, ein neues Bad einzubauen, den Traum vom eigenen Wintergarten zu verwirklichen oder endlich das Dach auszubauen.

Also, BHW 2000 ist eine phantastische Sache. Worauf noch warten?

Sprechen Sie doch auch einmal mit Ihrem BHW-Berater.

BHW 2000 bietet Ihnen noch viele weitere Vorteile. Informieren Sie sich und senden Sie diesen Coupon einfach an: BHW-Bausparkasse, Postfach 666, 3250 Hameln 1.

Ich interessiere mich für die neue Freiheit beim Sparen und Bauen.

☐ Bitte schicken Sie mir Ihre Broschüre „Modernisieren & Renovieren. Mit BHW 2000“.

☐ Bitte informieren Sie mich vorab telefonisch.

☐ Bitte schicken Sie mir gleich einen BHW-Berater. Mit mehr Informationen.

0 4 2 4

Name: _____

Vorname: _____

Straße: _____

PLZ: _____ Wohnort: _____

Telefon: _____

**Bausparkasse
für den öffentlichen Dienst**

Som tema betragtet dukker 'frihed i de europæiske kulturer' først op i anden halvdel af det 18. årh. Det skete, da borgerlig oplysningstænkning blev fusioneret med jødisk-kristen historieteologi. Dermed var der skabt et udgangspunkt for en ny form for universalhistorisk tænkning. Og det er netop inden for rammerne af denne nye form for universalhistorie, at vort tema har sit ophav. Historisk set har 'frihed i de europæiske kulturer' nemlig ikke været et selvstændigt tema i den forstand, at Europa er blevet behandlet isoleret fra den øvrige verdenshistorie. Tværtimod har det som regel indgået ikke blot som en del, men som selve kernen i den tolkningsmodel, der opfatter hele historien som en frigørelsesproces. Ofte har denne indplacering i en universalhistorisk ramme været ganske åbenbar. Men hvor dette ikke er tilfældet, vil man som oftest kunne finde denne ramme som en af analysens udtalte forudsætninger:

Den franske bureaukrat og samfundsteoretiker Turgot (1728-81) var formentlig den første, der gjorde 'frihed' til et nøglebegreb i en universalhistorisk analyse. I december 1750 holdt han en offentlig forelæsning ved Sorbonne med titlen Discours sur les progrès successifs de l'esprit humain og skrev i løbet af de følgende år to korte udkast til en universalhistorie. Hos Turgot er forbindelseslinien til den jødisk-kristne historieteologi ganske manifest, idet hans analyse direkte var inspireret af den verdenshistoriske syntese, som den katolske biskop Bossuet (1627-1704) havde fremlagt i Discours sur l'Histoire Universelle (1681). Men det må tillige fremhæves, at Turgots universalhistoriske analyser repræsenterer et afgørende brudpunkt i forhold til den jødisk-kristne historieteologi. Hvor Bossuet havde udarbejdet sin universalhistorie på grundlag af en epokeinddeling, der primært stod i gæld til Biblen og Augustins De civitate dei, analyserede Turgot den historiske proces ud fra en forestilling om en rækkefølge af forskellige samfundstyper: jæger-, hyrde-, landbrugs-, søfarts- og handelssamfund. Hvor Bossuet havde anskuet verdenshistorien ud fra et eskatologisk og frelseshistorisk perspektiv, betragtede Turgot denne næsten udelukkende ud fra en sekulær fremskridtsopfattelse. Og det var netop ved indholdsbestemmelsen af det sekulære fremskridt, at begrebet 'frihed' var afgørende for Turgot.

Spørgsmålet om frihedens ophav og vilkår, dens vækst eller forfald har været et tema, der siden 1750 igen og igen er blevet taget op til analyse og debat i en europæisk sammenhæng. Nogle forfattere har gjort 'frihedens historie' til selve hovedtemaet, medens det hos andre blot har indgået som et blandt flere temaer i en større sammenhæng. De følgende eksempler skal ikke kun vise temaets helt igennem tværfaglige karakter, men tillige antyde mangfoldigheden af tilgange til denne temakreds.

Frihedens historie var f.eks. et integralt moment i mange af det 18. og 19. årh.s. historiefilosofier. I en fransk sammenhæng er det mest oplagte eksempel Condorcets Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain fra 1795 - et værk skrevet under utroligt vanskelige vilkår i Paris midt under den franske revolution. Da Condorcet (1743-94) udarbejdede sin universalhistoriske skitse, var han selv blevet offer for denne revolutions indre magtkampe. Trods dette gennemsyres værket af en nærmest ukuelig fremskridtsoptimisme. I det sidste kapitel, hvor der gøres rede for menneskeåndens fremtidige fremskridt, forudsagde han uden tøven, at den dag ville komme, hvor solen kun ville skinne ned på frie mennesker - mennesker, der ikke anerkendte nogen anden herre end deres egen fornuft. Og denne tilstand ville blive bragt til veje primært gennem oplysning baseret på udviklingen af den videnskabelige erkendelse.

Frihedsbegrebet var ligeledes et integralt element i historiefilosofier udarbejdet inden for det tyske kulturområde. Et eksempel herpå er Kants historiefilosofiske skitse Idee zu einer allgemeine Geschichte in weltbürgerlicher Absicht fra 1784. Sigtet med dette skrift var at vise, hvorledes en fredfyldt verden bestående af frie og lovlydige samfund ville blive skabt. Men selv om Condorcet og Kant (1724-1804) således begge anså friheden for et af det historiske fremskridts endemål, var der samtidig en afgørende forskel mellem deres opfattelser. Condorcets næsten ubegrænsede tiltro til menneskers evne til at løfte sig selv op ved hårerne delte Kant slet ikke. Medens Condorcet betragtede virkeliggørelsen af frihedens rige som resultatet af oplyste menneskers målrettede handlinger, anså Kant det for et resultat af en tvang udøvet af en i naturen skjult og iboende hensigt (Naturabsicht/-plan). I en tysk sammenhæng er det mest oplagte eksempel dog ikke Kants historiefi-

losofi, men Hegels. Hans forelæsninger herover ved universitetet i Berlin blev posthumt udgivet under titlen Die Vernunft in der Geschichte, og heri finder vi en af de mest lapidariske formuleringer af vort tema:

"Die Weltgeschichte ist der Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit, - ein Fortschritt, den wir in seiner Notwendigkeit zu erkennen haben." (4)

Hos Hegel (1770-1831) er friheden således ikke blot et integralt moment, men udgjorde selve kernen og omdrejningspunktet i hele historiefilosofien. Til forskel fra Kant interesserede Hegel sig for det historisk konkrete. Han gjorde derfor et behjertet forsøg på at fremlægge en kompleks og detaljeret redegørelse for frihedens historie og skelnede her mellem forskellige stadier i dens fremadskridende udvikling. Men i lighed med Kant anså Hegel ikke virkeliggørelsen af friheden for at være resultatet af menneskers målrettede handlinger, men for produktet af et bagvedliggende, overpersonligt og styrende princip - det, han kaldte fornuftens list (List der Vernunft).

Frihedens historie indgik ligeledes som et gennemgående tema i det 18. og 19. årh.s samfundsvidenskabelige forskning. Spencer (1820-1903) kan her stå som et eksempel på en borgerlig-liberal tilgang. Som så mange andre af datidens samfundsforskere ville Spencer afdekke den tilgrundliggende lov bag det historiske fremskridt. Denne lov kaldte han evolutionens lov: enhver udvikling var kendetegnet ved, at det homogene mere og mere blev omdannet til det heterogene - en proces, der blev drevet frem af princippet om 'the survival of the fittest'. Da denne lovmæssighed også gjorde sig gældende inden for samfundets politisk-sociale liv, kunne den bruges af Spencer som et videnskabeligt forsvar for en radikal form for laissez-faire liberalisme. Den historisk-sociale proces blev følgelig forstået som en udvikling, der gradvist, men sikkert gik hen imod etableringen af et industrisamfund uden en statsmagt til at begrænse enkeltindividernes frie udfoldelse. Den styrende utopi hos Spencer kan således tolkes som en projektion ud i fremtiden af mange af de fremherskende tendenser i det viktorianske Storbritannien.

Selv om de liberale tilgange var de fremherskende, stod de ikke uimodsagte i det 19. århundrede. Marx (1818-83) og Engels (1820-95)

f.eks. underkastede det borgerlige frihedsbegreb en sønderlemmende kritik. De gjorde gældende, at når man f.eks. talte om arbejder-nes frie salg af deres arbejdskraft, så var det kun en ren, abstrakt størrelse, der skjulte den faktiske tvang og udbytning, som arbejderne var underlagt i de kapitalistiske samfund. Denne kritik udgjorde dog ikke en afvisning af selve grundforestillingen om, at universalhistorien skulle ansues under frihedens synsvinkel. Denne synsvinkel blev for så vidt fastholdt af Marx og Engels, idet historien som helhed blev anskuet som en lang, konfliktfyldt frigørelsesproces, gennem hvilken dels naturtvangen og dels alle former for udbytning og klasseherredømme blev ophævet. Til gengæld adskilte deres forestillinger om, hvornår og hvorledes friheden ville blive virkeliggjort, sig radikalt fra en borgerlig-liberal tankegang. Først når proletariatet havde tilkæmpet sig en kollektiv kontrol over produktionsmidlerne og produktionsforholdene, ville - med Engels formulering - menneskeheden gøre springet fra nødvendighedens til frihedens rige. Det vil med andre ord sige, at frihedens rige her blev placeret hinsides den proletariske verdensrevolution.

Også det 19. årh.s historievidenskab, der energisk søgte at hævde sin autonomi i forhold til såvel historiefilosofien som samfundsvidenskaberne, beskæftigede sig ofte med frihedstemaet. Det gjorde den i både den almene historieleori og i den realhistoriske forskning. Den liberal-konservative lutheraner Droysen (1818-86) kan her være et eksempel fra en tysk sammenhæng. Hans Vorlesungen über die Freiheitskriege fra 1846 tolkede revolutionstidsalderen som et afgørende skridt i menneskehedens fremadskridende frigørelsesproces, idet han dog samtidigt klart distancerede sig fra både en jakobinsk radikalisme og fra en konservativ restaurationspolitik. I 1867 udgav Droysen Grundriss der Historik, et af den tyske historismes teoretiske hovedværker. Heri blev historien gjort til menneskehedens samvittighed og friheden til selve livsimpulsen i den historiske udvikling. Den katolske og liberale Lord Acton (1834-1902), der var historieprofessor i Cambridge, arbejdede i mange år intensivt på at skrive hvad han selv betragtede som sit hovedværk. Dette værk skulle have den ikke ligefrem uprætentiøse titel History of Liberty. Dog fik han kun færdiggjort to større essays om dette tema. Men hvad Acton ikke selv formåede at virkeliggøre, fuldførte i en vis forstand J.B.Bury (1861-1927), hans efterfølger som historieprofessor i Cambridge. Da Bury imidlertid var en liberal fri-

tænker, fik hans version af frihedens historie et noget andet indhold end det, Acton havde tænkt sig. Bury udgav i 1913 A History of Freedom of Thought, der er en forløber for hans hovedværk The Idea of Progress (1920), hvori fremskridtstænkningens historie nøje blev gennemgået. Frihedens historie præsenteres hos Bury som de oplystes heroiske kamp imod såvel de religiøse autoriteters magt som imod menigmands indgroede konservatisme.

Troen på frihed og oplysning.

Tysk socialdemokratisk plakat fra 1897.

Gennem nogle få eksempler har jeg søgt at antyde, hvorledes frihedens historie i løbet af lidsrummet fra midten af det 18. årh. til udbruddet af den 1. verdenskrig, blev en temakreds, der optog europæiske lærde på tværs af ideologiske og fagvidenskabelige skel. Frihedens historie kunne have denne overordnede status, fordi 'frihe-

hedens rige' var den fremherskende utopi i det 18. og 19. årh.s fremskridtstro. Ikke alle europæiske intellektuelle delte troen på et historisk fremskridt, men langt de fleste gik ud fra den grundforestilling, at universalhistorien skulle forstås som en lang, fremadskridende frigørelsesproces. Man kan derfor med nogen ret sige, at dette tema udgjorde en slags fælles ramme, inden for hvilken europæiske lærde udkæmpede deres ideologiske og videnskabelige kampe. Deres indbyrdes forskelle og modsætninger viste sig, så snart frihedsbegrebets indhold skulle bestemmes nærmere, så snart drivkræfterne bag og karakteren af frigørelsesprocessen skulle blottægges, og så snart virkeliggørelsen af frihedens rige skulle tidsfæstnes.

Det 18. og 19. årh.s fremskriftstro har ikke kunnet stå uantastet indtil i dag. Erfaringerne fra den 1. verdenskrig, fra 30'ernes økonomiske og sociale krise og ikke mindst erfaringerne fra fascismens opkomst og rædselsherredømme fik mange europæiske intellektuelle til grundigt at problematisere den indtil da fremherskende tro på et nærmest uomgængeligt fremskridt. Efter den 2. verdenskrig har det især været det atomare våbenkapløb og den om sig breddende økologiske krise, der har fået mange til at sætte et alvorligt spørgsmålstegn ved tidligere tiders optimistiske fremskridtstro. Men eftersom denne fremskridtstro så at sige var indlejret som en grundstruktur i så godt som alle udformninger af frihedens historie, så har en distancering fra fremskridtstroen ikke kunnet undgå at have konsekvenser for, hvorledes frihedens historie skulle skrives. Hvor den kritiske distancering gik over til at blive et direkte opgør, blev spørgsmålet, om det overhovedet gav mening at anskue historien som en fremadskridende frigørelsesproces, sat på dagsordenen.

Hvorledes tilgangen til frihedens historie undgik forandringer som følge af fascismens opkomst skal her belyses med tre eksempler. Forfatterne til de valgte skrifter havde alle en tilknytning til den såkaldte Frankfurterskole, og alle måtte de gå i exil som følge af nazisternes magtovertagelse i Tyskland. I Dialektik der Aufklärung fra 1947, som Horkheimer (1895-1973) og Adorno (1903-69) skrev i Amerika under den 2. verdenskrig, findes et udkast med titlen Zur Kritik der Geschichtsphilosophie. De søgte heri ikke blot at vise, hvorfor forestillingen om at skrive verdenshistorie

under frihedens og retfærdighedens synsvinkel nøgternt betragtet måtte anses for at være en skør idé. De argumenterede tillige for, at den slags historiefilosofi utilsigtet var blevet til et middel til undertrykkelsen af de svage i samfundet. Dette udkast kan derfor stå som et eksempel på det radikalt gennemførte opgør med hele ideen om historien som en frigørelsesproces. Horkheimer og Adorno tog dog ikke kun et opgør med denne idé. De gik faktisk til den modsatte yderlighed. I Dialektik der Aufklärung fremstår fascismen i al sin brutalitet som civilisationens foreløbige højdepunkt, og civilisationsprocessen tolkes som værende i bund og grund en stigende undertrykkelsesproces.

Hos Franz Borkenau (1900-1957) finder man en ganske anden reaktion. Han medgav, at fascismens opkomst og barbari nødvendiggjorde en forkastelse af ideen om et liniært historisk fremskridt. Han ville dog ikke hermed helt opgive forestillingen om menneskehedens historie som en meningsfuld udviklingsproces. I efterkrigstiden satte Borkenau sig derfor til at undersøge, hvorledes nye civilisationer var opstået, efter at de gamle var gået i forfald, og disse studier betragtede han selv som et bidrag til udarbejdelsen af en mere realistisk og tentativ historiefilosofi. I et essay med den slående titel After the Atom: Life out of Death or Life in Death? fra 1947, søgte han at klarlægge, hvorledes en ny, fri civilisation kunne tænkes skabt efter den vestliges forfald. Hans synspunkt var, at hvis friheden blev anset for det afgørende, så viste studiet af de hidtidige civilisationers opståen og forfald, at Vesten - hvis det blev nødvendigt - hellere måtte vælge et tilbagefald til barbariet frem for at lade sig underlægge en totalitær styreform. Borkenau søgte på denne måde at holde liv i troen på fremskridtet og dermed muligheden af på længere sigt at virkeliggøre frihedens rige (5).

Erich Fromms bog Escape from Freedom fra 1941 var ikke blot et af de tidligste forsøg på at komme med en forklaring på fascismens opkomst og udbredelse. Den var tillige et forsøg på at revidere og omskrive frihedens historie i lyset af fascismen som en historisk realitet. I Escape from Freedom kom Fromm (1900-1983) med et bud på hvilke psykologiske og socio-økonomiske forhold, der lå til grund for såvel frihedens vækst som for dens forfald. Reformations-tiden f.eks. præsenterede han som en epoke, i hvilken friheden i en forstand voksede, medens den i en anden forfaldt. Han kunne arbejde med en sådan dobbelthed, fordi han klart skelnede mellem

'frihed fra' og 'frihed til', d.v.s. mellem et negativt og positivt frihedsbegreb. Fascismen som historisk fænomen blev desuden søgt relativiseret ved at fremdrage en række paralleller mellem reformationstidens og det nazistiske Tyskland. Hos From finder vi således hverken Horkheimer og Adornos gennemførte pessimisme eller Borkenhaus forsøg på at fastholde en besværgende historiefilosofi. Det overordnede sigte med Escape from Freedom var at vise, at man trods fascismens opkomst og barbari godt kunne fastholde troen på et fremskridt som en mulighed og dermed på frihedens rige. Men skulle denne mulighed virkeliggøres, så fordrede det gennemførelse af et omfattende reformprogram. Indholdet af dette humanistisk-socialistiske program blev i 1953 udmøntet nærmere i hans bog The Sane Society.

Eugène Delacroix, Forstudie til Liberté guidant le peuple (1830)

I det foregående har jeg forsøgt - i meget korte træk - at skitserer, hvornår temaet 'frihedens historie' dukkede op, i hvilken sammenhæng det er indgået, og hvorledes denne historie er blevet behandlet siden det 18. årh. Hermed skulle det være godtgjort, at 'frihed i de europæiske kulturer' kan siges at være en gammel, traditionsrig travé i en lærdomshistorisk sammenhæng. Når dette tema nu skal tages op i den danske gymnasieskole, rejser det et meget afgørende spørgsmål: hvor meget af det historiske arvegods, der er blevet indlejret i dette tema siden det 18. årh., ønskes fastholdt og videregivet til nutidens gymnasieungdom? En fornuftig stillingtagen til dette problem forudsætter to ting. For det første må I som de gymnasielærere, der skal i gang med arbejdet, få oparbejdet en historisk bevidsthed omkring dette tema. Uden sådan en bevidsthed vil I let blive indfanget af temaets lærdoms- og kulturhistoriske arvegods - ja måske utilsigtet komme i dets vold. For det andet må I påbegynde en gennemgribende diskussion af det didaktiske formål med at tage et sådant tema op i dag. Uden en bestemmelse af formålet vil I mangle et kriterium for at skelne mellem, hvilke dele af arvegodset der simpelt hen bør skrottes og hvilke dele kan fastholdes og videregives til nutidens ungdom.

Det følgende vil næsten udelukkende vedrøre nogle af de forhold, der efter min mening bør indgå som vigtige momenter i oparbejdelsen af en historisk bevidsthed omkring vort tema. Når jeg således stort set viger uden om diskussionen af det didaktiske formål, så skyldes det især een grund. For at sige det kort og kontant: jeg føler mig ikke overbevist om, at temaet på indeværende tidspunkt kan behandles på en - for mig at se - ædruelig måde. Jeg ønsker ikke hermed i princippet at bestride eller udelukke denne mulighed. Jeg ønsker heller ikke hermed at påstå, at de mange forskellige frihedsproblemer (f.eks. ytringsfrihed, frit forbrugsvalg, sexuel frihed, frihandel, trosfrihed, kvindefrigørelse, national frigørelse, fri konkurrence o.s.v.) ikke bør tages op til analyse og debat i en gymnasial sammenhæng. Jeg ønsker for så vidt blot at fremhæve, dels at temaets historiske arvegods indeholder en række fordomme og fordrejninger, dels at jeg indtil videre ikke har kunnet udtænke en alternativ ramme, inden for hvilken 'frihed i de europæiske kulturer' kunne behandles på en mere forsvarlig måde. Mine afsluttende betragtninger må derfor i hovedsagen blive kritiske.

I en dansk sammenhæng er det mest oplagte nyere eksempel på historiemetafysisk tænkning Niels Kofoeds Friheden i europæisk be-
lysning (1967) - en bog, der direkte står i gæld til det 18. og 19. årh.s historiefilosofiske tradition. Den besværgende tendens bliver da også ganske manifest, når Kofoed f.eks. gør sig til talsmand for et forenet Europa.

"Når man taler om et forenet Europa i dag, så er grundtanken ikke en genoplivelse af middelalderens europæiske kristenhed, men en enhed, der rummer mangfoldigheden i sig. Ligesom ingen europæisk fyrste nogensinde har erobret hele Europa, således vil Europa aldrig kunne føjes sammen med magt. Sammenslutningen må være frivillig, d.v.s. den må bero på en frivillig afgivelse af folkesuveræniteten. Absolut europæisk herredømme findes ikke.

(...) Det er med Europa-tanken som med visse moralprincipper. Vi hylder dem ikke, fordi vi elsker dem, men fordi de er nødvendige. (7)

Den mest fremherskende form for historiemetafysik i dag er dog den ukritiske brug af kollektivsingularer - f.eks. friheden, frihedsbegrebet, udviklingen, historien o.s.v. Det er for så vidt forståeligt nok, at europæiske intellektuelle i det 18. og 19. årh. havde en forkærlighed for kollektivsingularer. De gik faktisk ud fra, at verdenshistorien var en struktureret enhed, og følgelig forekom det muligt at finde frem til formlerne for historiens gang.

I dag må et sådant udgangspunkt betragtes som et problematisk levn fra det 18. og 19. årh. Ikke desto mindre er en tænke- og skrivemåde, der benytter sig af kollektivsingularer, fortsat ganske udbredt. Den gennemsyrrer f.eks. Kofoeds fornævnte bog om friheden. En af hans hovedteser lyder: "frigørelsens stadier - det er formelen for Europas historie siden middelalderen; men denne frihedskamps indhold har vekslet fra generation til generation" (8). Ved at bruge kollektivsingularer får Kofoed skabt en indre sammenhæng eller enhed i Europas historie. En nærmere analyse vil dog straks vise, at denne enhed egentlig blot er et produkt af et sprogligt 'trick'. Der føres nemlig intet positivt bevis for, at der faktisk findes den sammenhæng og enhed, som brugen af kollektivsingularer foregøgler, at der er. Han gør det f.eks. ikke klart hvis historie, der er tale om. Drejer det sig om statsmagternes historie? Eller

er der tale om de forskellige samfundsgrupper/klassers fælles historie? Gælder det alle mænds, kvinders og børns historie?

Lad mig nævne et andet, dog mindre oplagt dansk eksempel: Mihail Larsens og Ole Thyssens Den frie tanke - en grundbog i filosofi (1981). Indledningsvis understreger de to filosoffer rimeligt nok, at man selvfølgelig ikke kan tale om filosofien, da der i virkeligheden blot findes en række forskellige filosofier. Men dette forbehold over for brugen af kollektivsingularer følges ikke op i resten af bogen. Her bliver der strøget om sig med kollektivsingularer som f.eks. den frie tanke, friheden, mennesket, samfundet. For mig at se er brugen af kollektivsingularer problematisk, fordi den på en yderst simpel måde får skabt en indre sammenhæng i en historisk analyse, uden at denne enhed bliver godtgjort gennem empiriske analyser. Man bør være på vagt over for kollektivsingularer, fordi de foregøgler en større entydighed i historiske processer, end der ofte er belæg for. Derved lægger de op til uholdbare eller ligefrem falske homogeniseringer. I dag bør det derfor være et uomgængeligt krav, at teser om såvel enhed som forskellighed skal belægges. Vi kan ikke længere gå ud fra, at der faktisk er en indre enhed i et tema eller historisk forløb, blot fordi vi står i en tradition, hvor brugen af kollektivsingularer næsten er blevet en vanesag.

Den anden faldgrube i temaets historiske arvegods vil jeg kalde elitefikseringen. Det må fremhæves her, at en del af de nævnte skribenter tager i princippet afstand fra en eliteorienteret historieskrivning. Det gælder f.eks. Condorcet, Marx-Engels og Spencer. Noget andet er, at deres forskningspraksis måske ikke altid kan leve op til deres programerklæringer. Hos andre forfattere er den elitære historieopfattelse derimod et integralt moment i deres udgave af frihedens historie. Det er f.eks. helt oplagt hos Hegel, der tillægger de såkaldte verdenshistoriske individer (Weltgeschichtlichen Individuen) en aldeles afgørende rolle i frihedsbevidsthedens udvikling; de skal nærmest i bogstavelig forstand opfattes som fremskridtets heroer. Noget tilsvarende gælder Bury. Et af udgangspunkterne i A History of Freedom of Thought (1913) er følgende syn på almindelige mennesker.

"The average brain is naturally lazy and tends to take the line of least resistance. The mental world of the ordinary man consists of beliefs which he has accepted without questioning and to which he is firmly attached; he is instinctively hostile to anything which would upset the established order of this familiar world. A new idea, inconsistent with some of the beliefs which he holds, means the necessity of rearranging his mind; and this process is laborious, requiring a painful expenditure of brain-energy. To him and his fellows, who form the vast majority, new ideas, and opinions which cast doubt on established beliefs and institutions, seem evil because they are disagreeable." (9)

Et af hovedtemaerne i Burys version af frihedens historie bliver følgelig de oplyste elitors langstrakte kamp imod menigmands indgroende konservatisme. Men elitefikseringen kan også vise sig i fremstillinger uden at være en udtalt doktrin, således som tilfældet er hos Hegel og Bury. Den kan vise sig - og det er nok det mest almindelige - ved, at historikere i praksis kun beskæftiger sig med personer fra et samfunds elitegrupper. Det vil sige, at andre samfundsgrupper/-klasser de facto fortrænges fra fremstillingen på trods af, at man mere eller mindre foregiver at skrive frihedens historie. Lad mig blot nævne tre eksempler på denne form for elitefiksering: R.E.Dewey & J.A.Gould (red.), Freedom. Its History, Nature and Varieties. (1970), H.Günther, Freiheit, Herrschaft und Geschichte. Semantik der historisch-politischen Welt (1979) samt Larsen og Thyssens førnævnte bog Den frie tanke (1981). Disse værker, som jeg iøvrigt sætter pris på, behandler så godt som kun europæiske lærdes tanker og diskussioner om frihed. Denne kritik eller indvending må dog ikke misforstås. Det er yderst vigtigt, ja uomgængeligt, at personer hjemhørende i eliterne står centralt i brede historiske fremstillinger. Men den prætention, der mest manifest kommer til udtryk i titlerne, ville blive grundigt undermineret, hvis det fremgik klart, at det ikke drejede sig om frihedens, frihedsbegrebets eller det politiske sprogs historie, men blot om en redegørelse for udvalgte europæiske intellektuelles tanker, diskussioner og sprogbrug.

Anonym satirisk tegning fra 1769.

Elitefikseringen kan slå igennem på endnu en måde. Det drejer sig om en slags afledt effekt af denne fiksering. Mange fremstillinger retter i første række, hvis ikke udelukkende opmærksomheden mod frihedsbegrebernes historie. Denne markante fremhævelse af netop frihedsbegrebet udgør for mig at se en intellektualistisk fordom. Ved primært at fokusere på det bearbejdede, gennemtænkte og velartikulerede lades mange andre former for 'frihedsytringer' ude af betragtning. Det mest oplagte eksempel på det, der derved bliver overset, er frihedssymbolerne. I en bred historisk fremstilling bør den overordnede kategori derfor ikke være frihedsbegrebet, men frihedsbevidsthed. Ethvert frihedsbegreb kan tolkes som en form for frihedsbevidsthed, hvorimod ikke enhver form for frihedsbevidsthed kan med rimelighed udlægges som et frihedsbegreb.

Nu er det selvfølgelig meget lettere at påpege eller afsløre sådanne former for elitefiksering, end det er at overvinde dem i praksis. Skal de for alvor overvindes, fordrer det løsningen af mange vanskelige problemer. Det vil f.eks. forde, at der arbejdes med socialt differentierede analyser. Fremstillinger opbygget omkring distinktioner som f.eks. folke-/elitekultur eller masse-/finkultur repræsenterer eet skridt i den rigtige retning. Ideelt set er der dog behov for meget mere gruppe- og kønsspecifikke fremstillinger. Først når sådanne er blevet lavet, vil det være muligt at have begrundede meninger om såvel fællestræk som forskelligheder i frihedens historie. I de seneste to årtier er sådanne historiske analyser begyndt at dukke op, men endnu er der langt igen, førend det bliver muligt at behandle temaet 'frihed i de europæiske kulturer' fra oldtid til nutid uden en indbygget elitefiksering.

Noget kan dog gøres uden de helt store anstrengelser. Der kan f.eks. inddrages materialer, der lægger op til mere gruppe- og kønsspecifikke analyser af menneskers frihedsbevidsthed. Det kunne f.eks. være populære sange, pamfletter og politiske slogans/plakater. Studiet af frihedssymboler er en anden oplagt mulighed. Det vil f.eks. være yderst centralt i forbindelse med behandlingen af folkekultur, frigørelsesbevægelser, arbejderbevægelser, kvindefrigørelse o.s.v. Og der findes mange forskellige frihedssymboler (10). Der er personer, der symboliserer friheden: f.eks. den romerske gudinde Libertas og den bibelske kong David. Ting bruges ligeledes som symboler på frihed: f.eks. frihedstræet, -klokken, -stjernen, -faklen og ikke mindst frihedshuen (den frygiske hue, jakobinerhuen, the cap of liberty). Farven grøn er et andet frihedssymbol. Opgaven må her være at klarlægge både hvem, der bruger disse symboler, og hvorledes de bliver anvendt.

Ofte har der været en heftig kamp omkring symbolerne. Lad mig komme med et par eksempler fra Irland i 1790'erne. En kongekrone placeret over den irske harpe var den gang de fremherskende symboler på mange irske flag. Som led i republikanernes frigørelseskamp lavede Wolfe Tone et fikst symbolskifte. Han erstattede simpelthen kronen med en frihedshue. Om dette snedige skaktræk udtalte Lord Charlemont, en af Tone's hovedmodstandere: "No Egyptian hierophant could have invented a hieroglyphic more aptly significant of a republic than by taking the crown from the harp and replacing it by a cap of Liberty" (11). Også på en anden front blev der kæmpet

energisk om et symbol, nemlig frihedstræet. Såvel de irske republikanere som de kongetro irer gjorde krav på dette symbol. Det fremgår bl.a. af to af datidens populære gadesange: Plant, Plant the Tree (1790'erne) og The Tree of Liberty (1798) (12).

Wolfe Tones udkast.

Den sidste, men ikke den mindst betydningsfulde faldgrube er etnocentrismen. Denne løber som en rød tråd gennem hovedparten af vort temas historiske arvegods, om end i forskellige former. I den bløde udgave drejer det sig primært om et etnocentrisk perspektiv. Et sådant findes f.eks. hos Lord Acton, hvor det kommer til udtryk i selve indledningen til hans essay The History of Freedom in Antiquity (1877) på følgende lidt indirekte måde:

"Liberty, next to religion, has been the motive of good deeds and the common pretext of crime, from the sowing of the seed at Athens, two thousand four hundred and sixty years ago, until the repened harvest was gathered by men of our race. It is the delicate fruit of a mature civilisation; and scarcely a century has passed since nations, that knew the meaning of the term, resolved to be free." (13)

Etnocentrismen viser sig her gennem brugen af ordene 'our race'. Et endnu blødere etnocentrisk perspektiv kan man f.eks. finde i den universalhistoriske skitse, med hvilken Fromm afslutter sin bog The Sane Society (1953). Mest indirekte - ja blot som en udtalt forudsætning - findes et sådant perspektiv i Larsens og Thysens Den frie tanke (1981).

Etnocentrismen kan dog også være mere manifest. Den udtrykker da en klar overlegenhedsfølelse. I sådanne tilfælde er der ikke længere tale om et etnocentrisk perspektiv, men om en eurocentrisk historieopfattelse. Et sådant historiesyn findes allerede hos Turgot, der kom ind på spørgsmålet om frihed, når han skulle søge at forklare forskellen mellem de asiatiske og de europæiske styreformer. Friheden er ifølge Turgot netop det, der giver den afgørende forskel mellem de asiatiske/orientalske despotier på den ene side og de europæiske monarkier på den anden. Allerede forud for den franske revolution bruges friheden altså til at indkredse og bestemme Vestens egenart. Endnu klarere findes denne tankegang hos Hegel, hvor man kan finde følgende klassiske formulering af dette tankemønster:

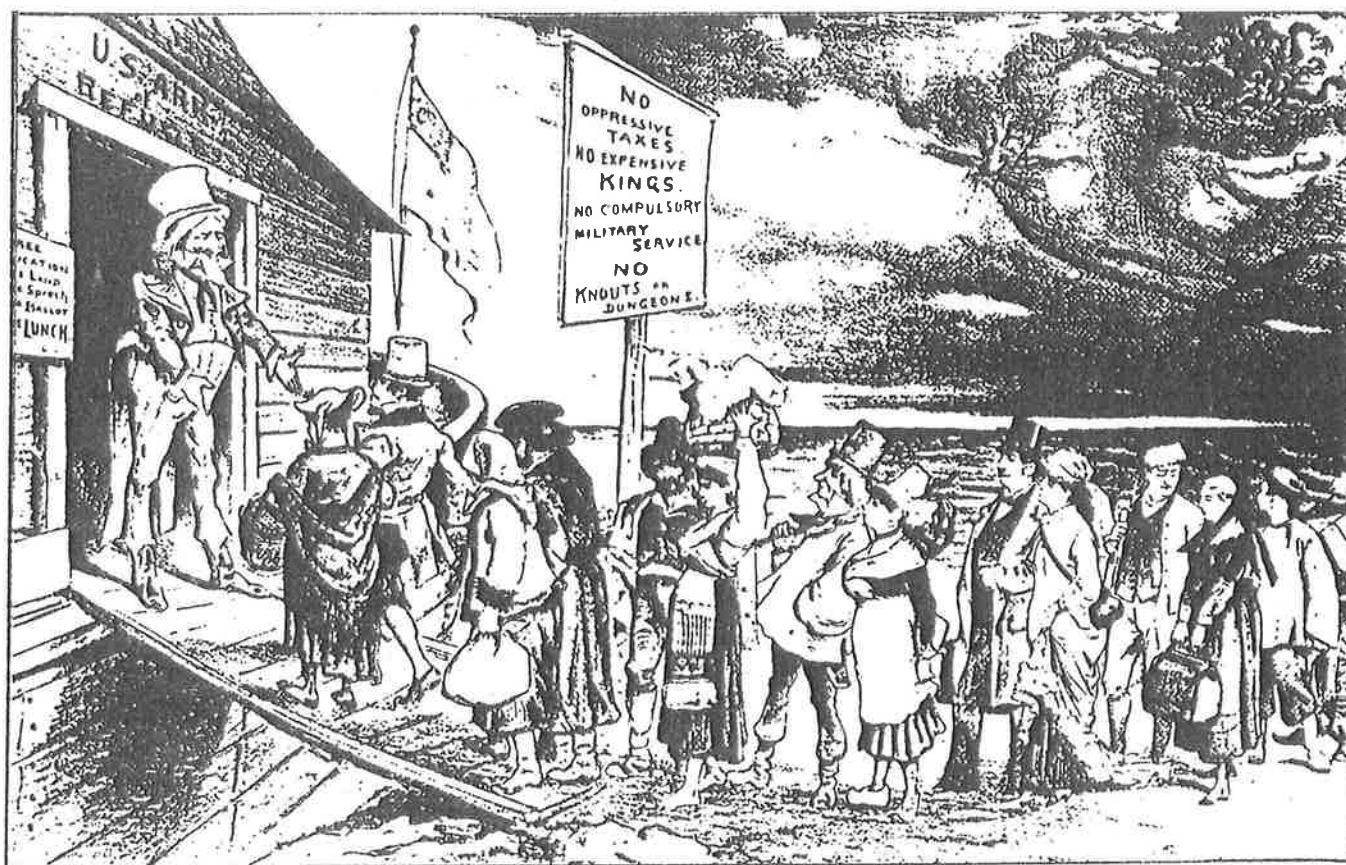
"..., dass die Orientalen nur gewusst haben, dass Einer frei sei, die griechische und römische Welt aber, dass einige frei sind, dass wir aber wissen, dass alle Menschen an sich frei, der Mensch als Mensch frei ist, damit liegt die Einteilung, die wir in der Weltgeschichte machen und nach der wir sie abhandeln werden (, vor). (14)

Inden for dette tankemønster er modsætningerne ikke de abstrakte begreber: frihed kontra undertrykkelse, men en historisk specifik modstilling af europæisk frihed og orientalsk despoti. Denne modstilling dukker først for alvor op i Europa i det 18. og 19. årh. Indtil da havde europæerne ofte følt sig underlegne i forhold til Østens riger. I det 18. årh. ændredes dette, og tidligere tiders følelse af mindreværd blev erstattet af en ny overlegenhedsfølelse. Siden det 18. årh. har ideen om frihed som noget specifikt europæisk løbet som en rød tråd gennem et utal af historiske fremstillinger. Denne forestilling danner således også grundmønstret i Borkenaus After the Atom (1947). Og samme tankegang kan ligeledes spores i Kofoeds Friheden i europæisk belysning (1967).

"De gamle europæiske stater kan ikke søge tilflugt i de samme løsninger som de nye stater uden for Europa, der lige har løftet sig op af en primitiv tilstand. (...)

(...) Frigørelsens stadier - det er formelen for Europas historie siden middelalderen; (...) Og næste kapitel i verdenshistorien er allerede begyndt. Vi står midt i en ny frigørelsesproces; den gule og den sorte races oprør mod den hvide mand. Og denne kamp ender ikke med, at den ene race udsletter den anden, men den resulterer i gensidig anerkendelse (...) Hvis Europa taber, så beror det på den kulturelle situation, hvor man bevidst sætter det overstyr, som er Europas fortrin for den øvrige verden (15)

Det velkendte udtryk 'den frie verden', der stadigvæk er en nøgleterm i vores politiske sprog, har således sine rødder i en tradition, der går tilbage til det 18. årh. Og dette udtryk sammenfatter ganske godt den form for elnocentrisme, som kan findes som et grundmønster i mange kendte versioner af frihedens historie.

Længslen efter frihed.

Satirisk tegning af Keppeler fra 1880.

Etnocentrismen kan også være udtryk for mere end blot en følelse af overlegenhed. Den er til tider blevet til et direkte formynderi. I så fald har vi at gøre med forestillinger om Europas civilisationshistoriske mission i verdenshistorien, altså ideen om Vesten som civilisationens fremadbrusende damplokomotiv. Denne tankegang er f.eks. at finde i det afsluttende kapitel af Condorcets Esquisse (1795). Samme tankemønster kan illustreres ved hjælp af et samtidigt digt (1794) af amerikaneren Timothy Dwight.

"All Hail, thou western world; by heaven designed
Th'example bright, to renovate mankind.
Soon shall thy sons across the mainland roam;
And claim, on far Pacific shores, their home;
Their rule, religion, manners, arts, convey
And spread their freedom to the Asian sea. (16)

Under imperialismens tidsalder var denne holdning ganske fremherskende i Europa. Hvor udbredt den har været efter den 2. verdenskrig, ved jeg ikke. Men denne form for etnocentrisme spillede i hvert fald en væsentlig rolle i de moderniseringsteorier, der blev opstillet i Vesten i 50'erne og 60'erne. Et eksempel kan man f.eks. finde i selve afslutningen på W.W.Rostows bog Den økonomiske udviklings faser. Et ikke-kommunistisk manifest (1959/63 (da.udg.))

Det er vigtigt at fremhæve, at de nævnte former for etnocentrisme har udfyldt en betydningsfuld funktion i Europa. De har bidraget til opbygningen af en form for fælles europæisk identitet ved at afgrænse Europa såvel fra de despotiske styreformer i Østen som fra de 'uciviliserede/primitive' samfund i andre dele af verden. Med en vis ret kan man derfor hævde, at temaet 'frihed i de europæiske kulturer' nøje har været sammenknyttet med et andet tema, nemlig 'ufrihed i resten af verden'. I en vis forstand har disse to temaer været henholdsvis forsiden og bagsiden på den samme medalje. Men det må ligeledes fremhæves, at denne form for fælles europæisk identitet til tider har været ret prekær. Dels har etnocentrismen ikke stået uimodsagt. Dels har konflikter mellem europæerne indbyrdes har den konsekvens, at det specifikke engelske, franske eller tyske ved friheden er blevet understreget på bekost-

ning af det fælles europæiske. Nogle korte eksempler herpå. Det første er et vers fra en af sangene i det patriotiske skuespil The British Raft (1797).

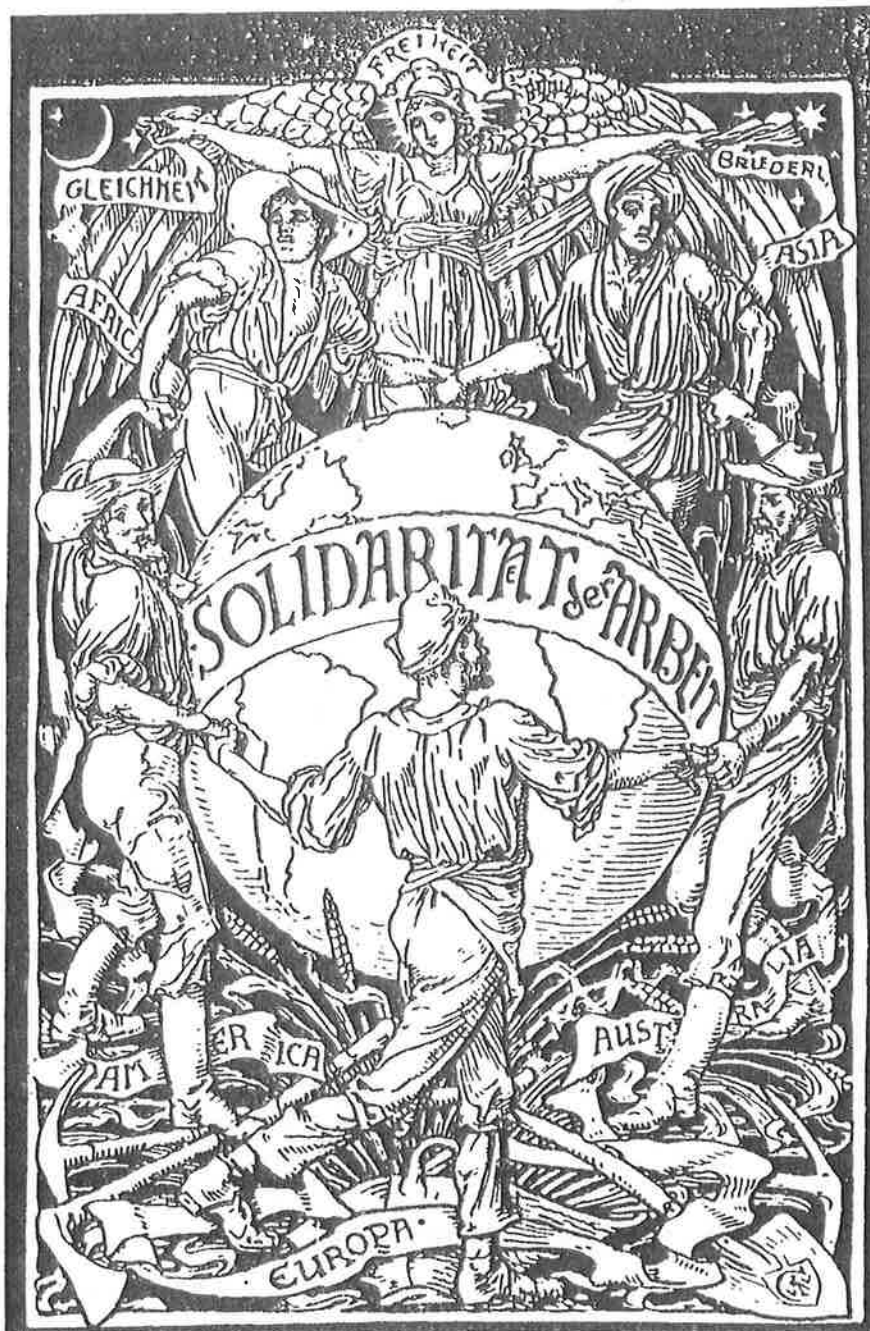
"Since Freedom and Neptune have hitherto kept time,
In each saying, 'this shall be my land';
Should the army of England, or all they could bring land,
We'd show 'em some play for the island." (17)

Det næste er fra et engelsk jakobinsk digt fra 1801:

"Let half starv'd Britons all unite
To tread oppression down
Nor fear the rage of red or blue
Those despots of the Crown
Then raise yr drooping spirits up
Nor starve by Pill's decree
Pull down the tyrant from his throne
Proclaim French liberty." (18)

Det sidste er Heine's ironiske behandling af samme tema i Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris (1842)

"Nicht oberflächlich wie Frankreich blüht es,
Wo Freiheit das äussere Leben bewegt;
Nur in der Tiefe des Gemütes
Ein deutscher Mann die Freiheit trägt." (19)

Et opgør med eurocentrismen.

Tysk socialdemokratisk plakat fra 1890.

Hovedsigtet med dette oplæg har været at bidrage til oparbejdelsen af en historisk bevidsthed omkring det arvegods, der i løbet af de

sidste par hundrede år er blevet indlejret i temaet 'frihed i de europæiske kulturer'. Det skulle gerne være fremgået, at en sådan bevidsthed er yderst påkrævet, hvis man ikke uforvarende vil blive indfanget af de mest fremherskende fordomme og fordrejninger i dette arvegods, d.v.s. af forskellige former for historiemetafysik, elitefiksering og etnocentrisme. En sådan historisk bevidsthed giver således ikke blot en nyttig viden i en undervisningssituation. Den lægger ligeledes op til en diskussion af og stillingtagen til spørgsmålet: hvor meget af dette arvegods vil jeg/vi videregive til nutidens gymnasieungdom?

Hvilke konsekvenser skal I så drage af dette oplæg? Jeg ville ikke selv drage den konsekvens, at vi bør afholde os fra at analysere og diskutere menneskers forskellige former for frihedsbevidsthed. Slet ikke! Ved behandlingen af menneskers frihedsbevidsthed konfronteres vi nemlig med spørgsmål, der er yderst vitale såvel i et historisk som i et aktuelt perspektiv.

Derimod ville jeg nok grundigt overveje, om vores tema egentlig kan siges at udgøre eet tema. findes der virkelig en klar indre sammenhæng mellem ytringsfrihed, kvindefrigørelse, fri konkurrence, trosfrihed, frit forbrugsvalg o.s.v.? Eller har vi at gøre med flere forskellige temaer, der i bedste fald er løst forbundne? Det, der i første række skaber fornemmelsen af indre sammenhæng, er, at de samme ord 'fri' og 'frihed' går igen. Her kunne det måske være en god idé at slå op i ordbøger og gennemgå alle ordsammenstillinger med 'fri', f.eks. friaktier, fribytter, frikirke, friskole, frimurer, fritid, frihjul, fri fantasi, fri forfatning, frisind, fritid, fritænker o.s.v. Er der egentlig en fællesnævner her? Jeg tror det ikke. Og her må vi huske på, at ordene 'fri' og 'frihed' er blevet almene politiske legitimationsbegreber i vor kulturkreds. Med andre ord: alle vil gerne bruge dem, og de bruges derfor i mange forskelligartede sammenhænge. Men denne indsigt kan også bruges som en plausibel hypotese til at forklare, hvorfor vi umiddelbart oplever det som eet tema og ikke som flere forskellige.

Hvad skal vi så gøre ved de fordomme og fordrejninger, som indgår i temaets arvegods? Jeg tror ikke, at det her vil være nogen heldig strategi, hvis vi forsøger at glemme eller vige uden om dem.

Vi må nok se i øjnene, at arvegodsets faldgruber ikke blot præger vores sprog, men også vore umiddelbare associationer og tankemønstre. Derfor vil det være bedre, hvis vi åbent vedgår disse fordomme og fordrejningen som en del af vor kulturarv. Med andre ord, opgaven må være at analysere og diskutere de forskellige former for historiemetafysik, elitefiksering og ethocentrisme, når temaet 'frihed i de europæiske kulturer' tages op i en undervisningssammenhæng. I praksis vil en sådan fremgangsmåde sikkert vise sig at være den bedste garanti for, at vi ikke uforvarende kommer til at reproducere de mere belastende momenter i temaets historiske arvegods.

„Die freie Frau
tritt das Gesetz
mit Füßen“

Karikatur aus der
Gazette des Femmes, 1838

NOTER

- * Det følgende er en lettere bearbejdning af oplægget til kurset i Ry den 21.8.85. De valgte eksempler er primært taget fra den engelske, franske og tyske kulturkreds, fordi jeg har mest indsigt i disse. Nogle eksempler fra henholdsvis den italienske og spanske kulturkreds, der passer ind i de skitserede mønstre, kunne føjes til, hvorimod min viden om den russiske er ret begrænset. Alene af den grund må der tages et forbehold m.h.t. de fremførte generaliseringer.
- 1 Den - mig bekendt - mest omfattende oversigt over frihedsbegrebets historie er W.Conze m.fl., 'Freiheit', Geschichtliche Grundbegriffe, bd. 2, 1975, s. 425-542. En god oversigt over især filosoffernes brug af dette begreb findes i W.Warnach m.fl., 'Freiheit', Historisches Wörterbuch der Philosophie, bd. 2, 1972, sp. 1064-98. Der findes ligeledes gode oversigter i J.Schlumbohm, Freiheitsbegriff und Emanzipationsprozess. Zur Geschichte eines politischen Wortes, 1973, og i H.Günther, Freiheit, Herrschaft und Geschichte. Semantik der historisch-politischen Welt, 1979. En handy antologi er R.E.Dewey & J.A. Gould (red.), Freedom. Its History, Nature and Varieties, 1970. Om 'den frie ånds brødre' se N.Cohn, The Pursuit of the Millenium, 1957.
 - 2 Citeret efter W.Conze m.fl., (jf.n.1), s. 491.
 - 3 Om brugen af kollektivsingularer se R.Koselleck, Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten, 1979.
 - 4 Citeret efter G.W.F.Hegel, Die Vernunft in der Geschichte, (red. J. Hoffmeister), 1955, s. 63.
 - 5 Borkenhaus essay After the Atom er trykt i F.Börkenau, End and Beginning, 1981. En tysk udgave af samme skrift udkom i 1984
 - 6 Sst., s. 448
 - 7 N.Kofoed, Friheden i europæisk belysning, 1967, s. 140-41.

- 8 Sst., s. 138-39
- 9 J.B.Bury, A History of Freedom of Thought, 1957 udg., s. 2.
- 10 Som indgang til de forskellige frihedssymboler kan bruges S.T.Achen, Symboler omkring os, 1975 og A.Rabbow, dtv-Lexikon politischer Symbole, 1971. Hvorledes frihedssymboler blev brugt f.eks. i den tyske arbejderbevægelse kan ses i U.Achten, Illustrierte Geschichte des 1. Mai, 1979 og i U.Achten (red.), Zum Lichte empor, 1980.
- 11 Citeret efter G.A.Hayes-McCoy, A History of Irish Flags from earliest times, 1979, s. 111.
- 12 De to nævnte sange citeres i et appendiks. De er citeret efter G.D. Zimmermann, Songs of Irish Rebellion. Political Street Ballads and Rebel Songs 1780-1900, 1967
- 13 Lord Acton, Essay on Freedom and Power, 1956, s. 53
- 14 Hegel, (jfr. n. 4), s. 63.
- 15 N.Kofoed, (jfr. n. 7), s. 138-40.
- 16 Citeret efter R.Nisbet, The History of the Idea of Progress, 1980, s. 202.
- 17 Citeret efter C.Emsley, British Society and the French Wars 1793-1815, 1979, s. 66.
- 18 Citeret efter D.Hay m.fl., Albion's Fatal Tree, 1977, s. 340.
- 19 Citeret efter J.Schlumbohm, (jfr. n. 1), s. 45.

APPENDIKS

PLANT, PLANT THE TREE

(1790's)

See, Erin's sons, yon rising beam,
 The Eastern hills adorning,
 Now Freedom's Sun begins to gleam,
 ' And breaks a glorious morning;
 Despotic sway from France is chas'd,
 And church delusion's vanish'd,
 ' Our isle shall never be disgrac'd
 If these dread fiends are banish'd.

Chorus:

Plant, plant the Tree, fair Freedom's Tree,
 'Midst dangers, wounds and slaughter,
 Erin's green fields its soil shall be,
 Her tyrant's blood its water.

They come, they come, see myriads come,
 Of Frenchmen to relieve us,
 Seize, seize the pike, beat, beat the drum,
 They come, my friends, to save us;
 Whilst trembling despots fly this land,
 To shun impending danger,
 We'll stretch forth our fraternal hand,
 To hail each welcome stranger.

That Castle which thro' ages past
 For despots was appointed,
 You, sovereign people, claim at last,
 For you're the Lord's anointed;
 The useless baubles that adorn'd
 Our late Viceroyal ninnies,
 Now to the crucible return'd,
 Produce you useful guineas.

Those nicknames, Marquis, Lord and Earl,
 That set the crowd a-gazing,
 We prize as hogs esteem a pearl,
 Their patents set a-blazing,
 No more they'll vote away our wealth
 To please a king or queen, sirs,
 But gladly pack away by stealth,
 Or taste the Guillotine, sirs.

The Parliament, who say forsooth
 They represent the nation,
 Shall scamper East, West, North, and South,
 Or feel our indignation.
 The Speaker's mace to current coin
 We presently will alter,
 For ribbons lately thought so fine,
 We'll fit each with a halter.

No more our tithes we'll grumbling throw
 To those who on us trample,
 But where he will each man shall go,
 To Reason's purest temple;
 «Erin Go Bragh», each choir shall sing,
 The heart oppressed to cheer, sirs,
 Nor those curs'd sounds, «God Save the King»,
 Discordant grate our ears, sirs.

The nation's bank has been put up
 To swindling most completely,
 To forgeries it e'en can stoop
 On guinea notes so neatly;
 And when it gets your solid coin,
 The custom-house marauder
 Will forgery in red letters join
 To the back of Townly Lawder.

Those lawyers who with face of brass,
 And wigs replete with learning,
 Whose far-fetch'd quibbling quirks surpass
 Republicans' discerning,
 For them, to ancient forms be staunch,
 'Twill suit such worthy fellows,
 In justice spare one legal branch,
 I mean reserve the gallows.

And when th'all glorious work is done,
 Rejoice with one another,
 To ploughshares beat the sword and gun,
 Now every man's your brother;
 Detested wars shall ever cease
 In kind fraternization,
 All will be harmony and peace,
 And the whole world one nation.

THE TREE OF LIBERTY

(1798)

Sons of Hibernia, attend to my song,
 Of a tree call'd th'Orange, it's beauteous and strong;
 'Twas planted by William, immortal is he!
 May all Orange brothers live loyal and free.
 Derry down, down, traitors bow down.

Around this fair trunk we like ivy will cling,
 And fight for our honour, our country, and king;
 In the shade of this Orange none e'er shall recline
 Who with murd'rous Frenchmen have dar'd to combine.
 Derry down, down, Frenchmen bow down.

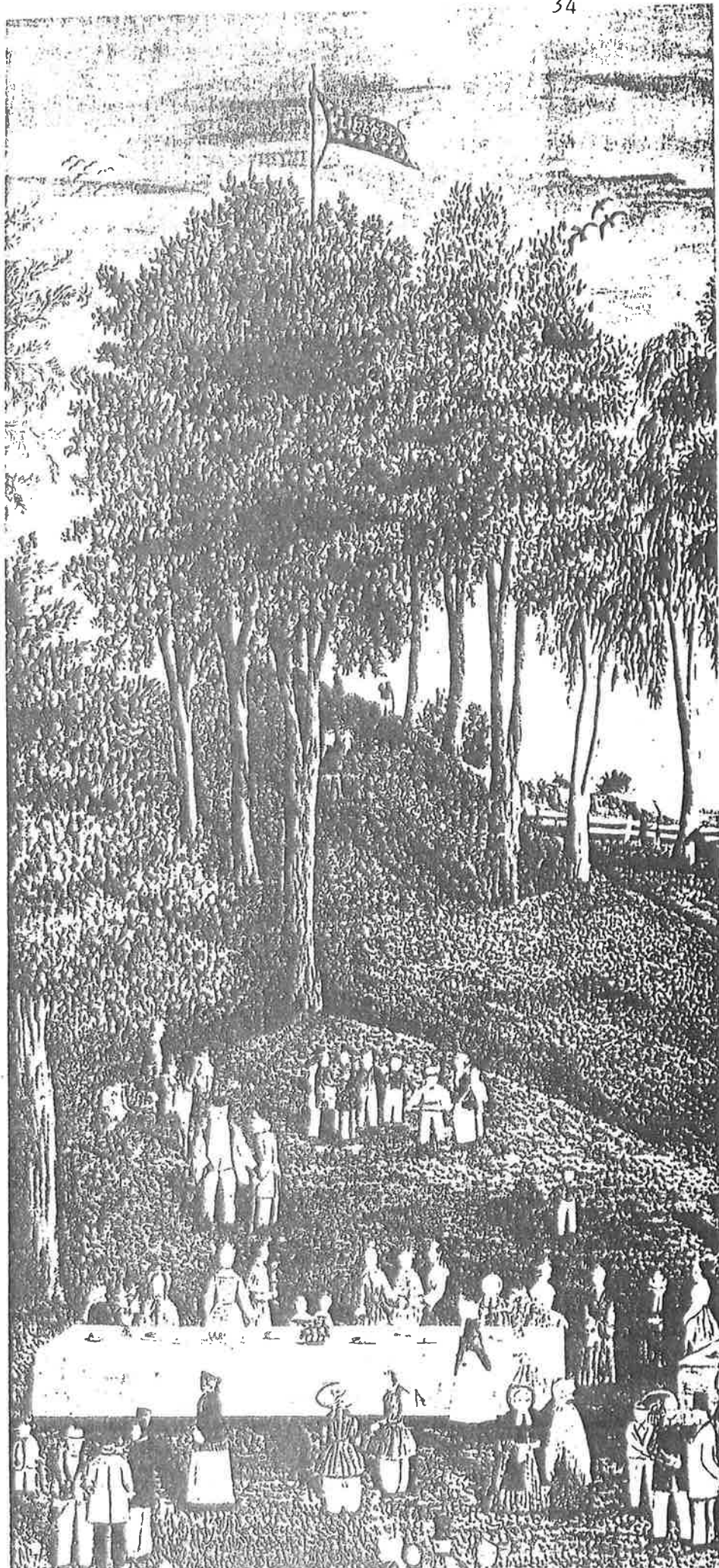
Hordes of barbarians, Lord Ned in the van,
 This tree to destroy laid an infamous plan;
 Their schemes prov'd abortive, tho' written in blood,
 Nor their pikes, nor their scythes could pierce Orange wood.
 Derry down, down, rebels bow down.

While our brave Irish tars protect us by sea,
 From false perjurd traitors this island we'll free;
 Priest [Murphy's] war-vestment they'll find of no use,
 Wherever we meet them they're sure to get goose.
 Derry down, down, priestcraft bow down.

Hundreds they've burn'd of each sex, young and old,
 From Heaven the order — by priests they were told;
 No longer we'll trust them, no more to betray,
 But chase from our bosoms those vipers away.
 Derry down, down, serpents bow down.

Rouse then, my brothers, and heed not their swearing,
 Absolv'd they have been for deeds past all bearing;
 Mercy's misplac'd, when to murderers granted,
 For our lands and our lives those wretches long panted.
 Derry down, down, reptiles bow down.

Then charge high your glasses, and drink our Great Cause,
 Our blest Constitution, our King, and our Laws;
 May all lurking traitors, wherever they be
 Make the exit of Sheares, and Erin be free.
 Derry down, down, traitors bow down.

Udsnit af et maleri
af festligholdelsen
af Uafhængighedsdagen
fra ca. 1845.